

Cena 3,95 zł

STAROŻYTNE CYWILIZACJE 36 GRECJA VII *Podróż przez tysiąclecia*

DZIEJE HELLENIZMU

MACEDONIA I GRECJA
WŁAŚCIWA

PAŃSTWA ZWIĄZKOWE

HELLENISTYCZNE
ATENY

POLIS W NOWYM
ŚWIECIE

KRÓLESTWA
HELLENISTYCZNE

RELIGIA

DZIEDZICTWO EPOKI

Starożytne cywilizacje stanowiły kolebkę, w której zaczęła się kształtować nasza dzisiejsza tożsamość kulturowa. Bez ich poznania nie jesteśmy w stanie odnaleźć swoich korzeni historycznych i w pełni zrozumieć własnej tradycji. Co dwa tygodnie kolejne numery „Starożytnych Cywilizacji” przybliżą Czytelnikom historię życia codziennego, kulturę i sztukę krain i ludów szeroko rozumianej Starożytności.

HISTORIA

DZIEJE HELLENIZMU 3-5

MACEDONIA I GRECJA WŁAŚCIWA 6-7

PAŃSTWA ZWIĄZKOWE 8-9

HELLENISTYCZNE ATENY 10-13

LUDZIE I ICH ŻYCIE

POLIS W NOWYM ŚWIECIE 14-15

KRÓLESTWA HELLENISTYCZNE 16-17

NAUKA I KULTURA

RELIGIA 18-19

DZIEDZICTWO EPOKI 20

CHRONOLOGIA 21

Warunki prenumeraty:

Koszt prenumeraty 26 numerów wynosi 70 zł, natomiast 52 numerów - 140 zł. W jednej przesyłce będą wysyłane łącznie 2 numery „Starożytnych Cywilizacji”.

Prenumeratę można zacząć od dowolnego numeru (również od pierwszego).

Prosimy o czytelne zaznaczenie na przelewie tytułu pisma i numeru rozpoczynającego prenumeratę oraz danych prenumeratora.

Blankiet na wpłatę można wydrukować na stronach WWW w Internecie pod adresem: <http://www.amercom.com.pl>

Numer konta: Bank Zachodni WBK SA

oddział I w Poznaniu 10901463-35187-128-00-0

W sprawie zakupu egzemplarzy archiwalnych prosimy kontaktować się z wydawcą, tel. (061) 85-15-147, e-mail: prenumerata@amercom.com.pl

Wszelkie opinie i uwagi o piśmie prosimy przysyłać na adres: opinie@amercom.com.pl

Na stronie tytułowej: Nike z Samotraki - niezrównane arcydzieło hellenistycznej rzeźby; w tle opiewana przez Homera wyspa Zakyntos.

Foto: FontShop, East News, Corel Stock Photo Library.

ISBN serii: 83-7235-712-9

W następnym zeszycie:
Czarna Afryka

Seria „Starożytne Cywilizacje” obejmie m.in. niżej wymienione tematy - niektórym z nich poświęcimy więcej niż jeden zeszyt:

Armenia
Baltowie
Birna
Chiny
Cypr
Czarna Afryka
Dakowie
Egipt
Etruskowie
Grecja
Hetyci
Hunowie
Iberowie
Indie
Iliria
Indonezja
Izrael
Japonia
Kambodża
Koptowie
Korea
Libijczycy
Meroe
Mitanni
Nubia
Olmekowie
Persowie
Roma christiana
Rzym
Scytowie
Tajlandia
Trakowie
Turcy
Tybet
Wietnam

W serii ukazały się już następujące numery:

1. Egipt I; 2. Rzym I; 3. Arabia I; 4. Egipt II; 5. Majowie; 6. Grecja I; 7. Rzym II; 8. Assyria; 9. Aztekowie; 10. Początki chrześcijaństwa; 11. Sumerowie; 12. Grecja II; 13. Arabia II; 14. Izrael I; 15. Egipt III; 16. Elam; 17. Grecja III; 18. Babilonia; 19. Inkowie; 20. Grecja IV; 21. Celtowie; 22. Dolina Indusu; 23. Rzym III; 24. Słowianie; 25. Grecja V; 26. Germanowie; 27. Indie I; 28. Rzym IV; 29. Syria; 30. Grecja VI; 31. Etiopia; 32. Fenicjanie; 33. Izrael II; 34. Kartagina; 35. Chiny I; 36. Grecja VII.

Wydawca: **Polskie Media Amer.Com SA**
ul. Grochowe Łąki 6, 61-752 Poznań
tel. (0-61) 85-15-147, fax (0-61) 85-60-915
www.amercom.com.pl
prenumerata@amercom.com.pl

Redakcja i skład:
Media Plus sp. z o.o.
ul. Białostocka 24, 03-741 Warszawa
tel. (0-22) 670-00-40, 670-44-36
Biuro reklamy:
tel. (0-22) 670-00-40, 670-44-36

Redaktor naczelny: Bogusław R. Zagórski
Opracował: dr Jacek Rzepka
Skład: Krzysztof Surała
Redakcja: Bożena Hałusczyńska, Krzysztof Jaśnic

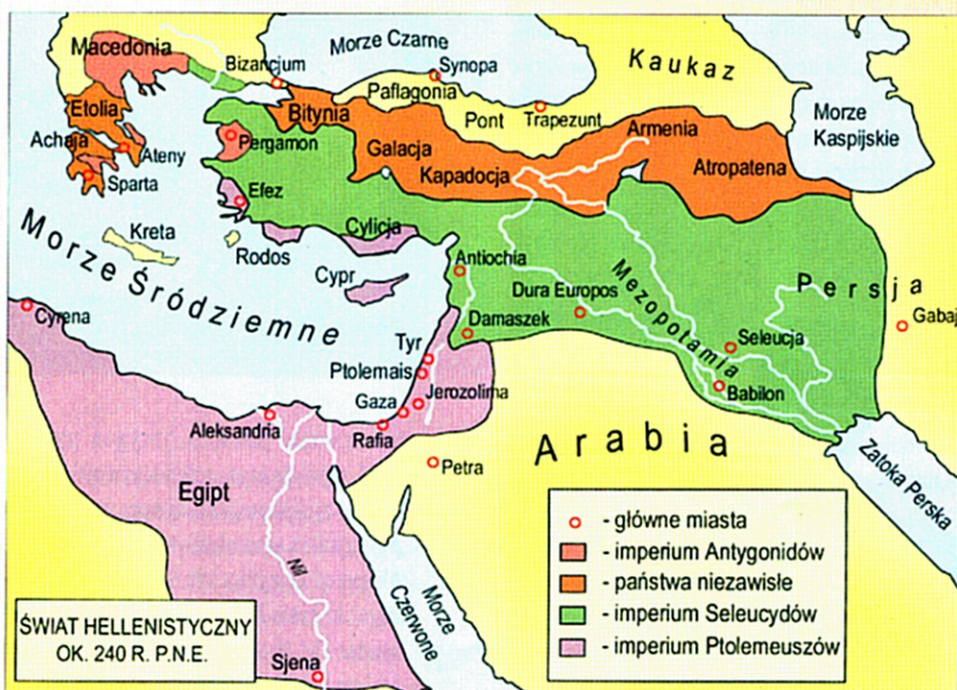

DZIEJE HELLENIZMU

Okres w dziejach i kulturze starożytnych Greków, który nastąpił po śmierci Aleksandra Wielkiego, określamy mianem hellenizmu lub epoki hellenistycznej. Badacze uważają, że czasy te powinny być szczególnie nam bliskie, ponieważ ukształtowała się wówczas pierwsza cywilizacja powszechna. Dzięki podbojom Aleksandra greka stała się językiem używanym od Indii po Morze Śródziemne.

Epoka diadochów

Po śmierci Aleksandra III (323 r. p.n.e.) doszło do rozpadu jego monarchii. Wprawdzie oficjalnie zachowano jedność państwa, a tytuły królewskie otrzymali jego przyrodni brat Filip III Arridajos oraz pogrobowice króla Aleksander IV, jednak dawni wodzowie wielkiego Macedończyka prędko zaczęli prowadzić własną politykę. Nazwano ich diadochami (gr. *diadochoi* - następcy). W większości byli to spowinowaceni z Argeadami potomkowie wielkich rodów macedońskich. Chiliarchą, czyli regentem, został Perdikkas, który de facto rządził tylko Azją. Władzę w Macedonii zachował Antypater, Egipt objął Ptolemeusz I, Azją Mniejszą podzielić się mieli Antygon I Jednooki i jedyny Grek wśród diadochów - Eumenes z Kardii, Tracja przypadła Lizymachowi. W deklaracjach propagandowych diadochowie pozostawali wierni dynastii Argeadów, jednak prowadzili między sobą wojny o panowanie nad całym imperium. W toku tych walk na polecenie królowej Olimpiady - matki Aleksandra III - został zamordowany król Filip III Arridajos (316 r. p.n.e.). Kiedy zaś na dworze w Pelli zmarł Aleksander IV

(311 r. p.n.e.), zabrakło nawet fikcyjnego zwornika państwa. Początkowo najsilniejszym z diadochów był Perdikkas, a głównym jego przeciwnikiem - Antygon I Jednooki, satrapa Wielkiej Frygii, Lykii i Pamfyllii. Zdołał on zorganizować koalicję pozostałych wodzów macedońskich przeciwko Perdikkasowi. Regent zaś skierował swe siły militarne w stronę Egiptu, którym władał Ptolemeusz I - uważał bowiem, że z tej

strony grozi mu największe niebezpieczeństwo. Nie mylił się - poniósł tam klęskę. Po śmierci Perdikkasa doszło do konferencji diadochów w Triparadejsos (321 r. p.n.e.). Na regenta wyznaczono Antypatra, strategiem Azji został Antygon I Jednooki, który miał dowodzić w wojnie przeciwko ogłoszonemu zdrajcą Eumenesowi, ponadto potwierdzono stan posiadania pozostałych satrapów, Seleukosa zaś, zabójcę Perdikkasa, wynagrodzono satrapią w Babilonii.

Antygon

W wyniku zwycięstwa nad Eumenesem (318 r. p.n.e.) najpotężniejszym z diadochów stał się Antygon I Jednooki, który w 315 r. p.n.e., po wygnaniu z Babi-

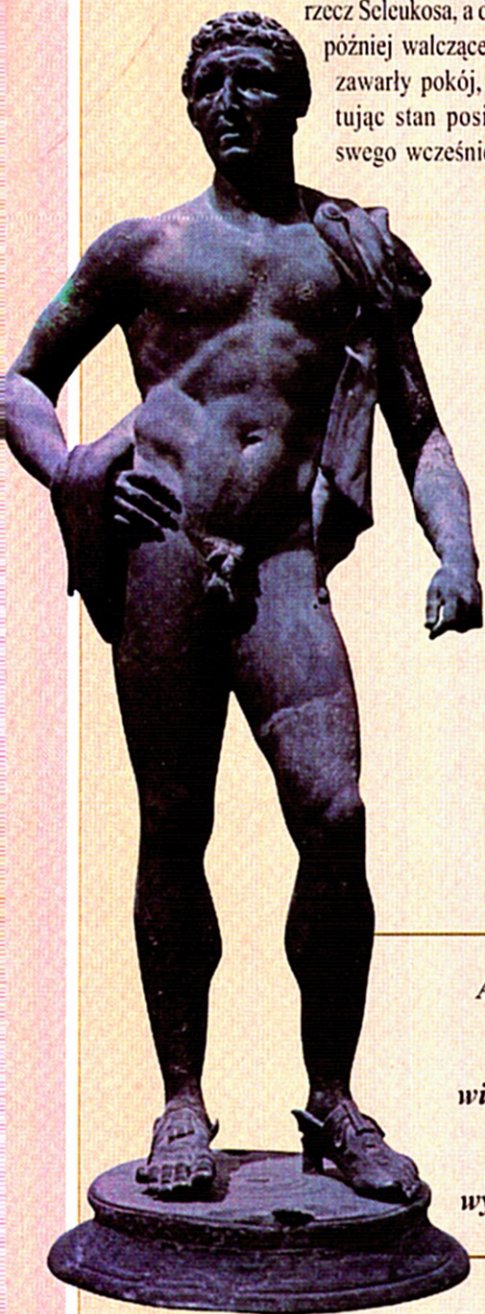
Srebrna tetradrachma Demetriusza Poliorketesza upamiętnia jego zwycięstwo nad Ptolemeuszem I w bitwie morskiej pod Salaminą cypryjską (306 r. p.n.e.).

lonii Seleukosa, niepodzielnie zapanował nad azjatycką częścią państwa Aleksandra Wielkiego. Wzrost potęgi Antygona zagroził niezależności pozostałych diadochów, którzy utworzyli przeciwko niemu koalicję (uczestniczyli w niej Lizymach, Ptolemeusz I, Kassander i Seleukos). W latach 315-311 p.n.e. Jednooki prowadził z nią wojnę; dla przełamania izolacji, w której się znalazł, ogłosił manifest nadający wszystkim Grekom wolność i autonomię (315 r. p.n.e.). Ten krok został powtórzony przez innych satrapów, ale to właśnie Antygon szczególnie sumiennie wypełniał swe obietnice wobec Greków, co zjednało mu na długi czas ich przychylność. W 313 r. p.n.e. utracił Babilonię na rzecz Seleukosa, a dwa lata

później walczące strony zawarły pokój, akceptując stan posiadania swego wcześniejszego

Antioch VII - wyidealizowany portret monarchy był dla większości poddanych jedynym źródłem wiedzy o jego wyglądzie; II w. p.n.e.

Demetriusz Poliorketes - detal z tzw. Sarkofagu Aleksandra.

Kłeska następcy Aleksandra

W latach 311-301 p.n.e. Antygon konsekwentnie dążył do opanowania dziedzictwa Aleksandra; skrzętnie realizował program propagandowy manifestu wolności z 315 r. p.n.e. Głównym wykonawcą jego polityki w tym okresie był syn Demetriusz Poliorketes, który w 307 r. p.n.e. zdołał rozciągnąć antygonidzki protektorat nad Grecją właściwą. Wraz z wcześniej opanowanymi wyspami Morza Egejskiego, zorganizowanymi w Związek Wyspiarzy (z grecka zwany Związkiem Neztotów, powstały około 315 r. p.n.e.) Ateny i inne *poleis* Grecji stanowiły solidną bazę dla planów wojny z Kassandrem. Mocniejszemu związaniu Greków z Antygonem miała służyć zorganizowana w 302 r. p.n.e. *symmachia* Hellenów nawiązująca do Związku Korynckiego Filipa II. Na jej powołanie odpowiedzieli diadochowie stworzeniem nowej koalicji antyantygondzkiej. Do decydującej rozgrywki doszło w 301 r. p.n.e. pod Ipsos. Osiemdzie-

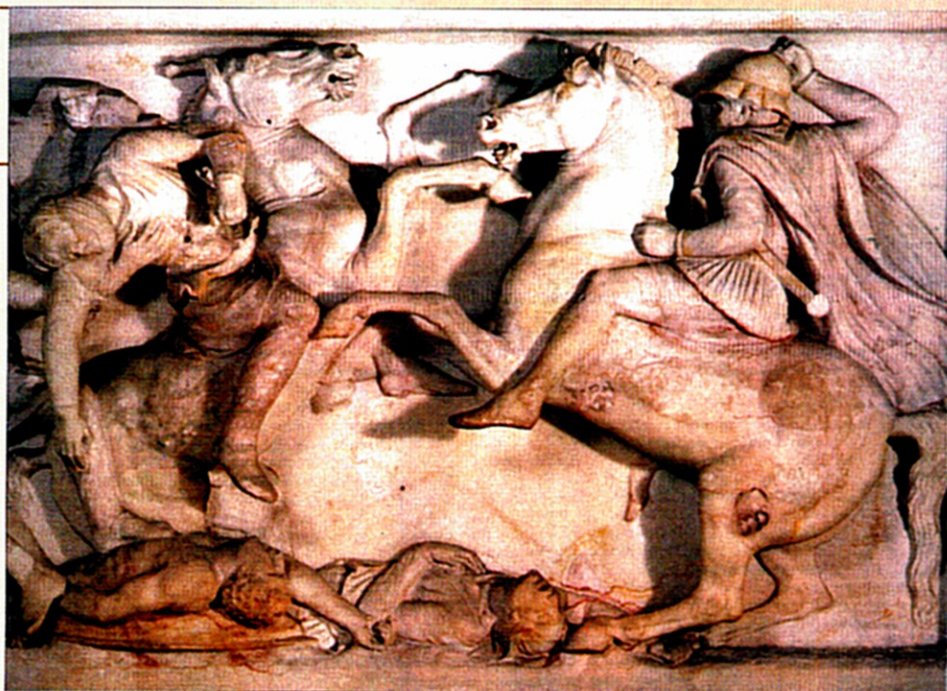
adwersarza, ponadto Antygon uzyskał tytuł najwyższego dowódcy wojskowego całej Azji (strategiem zwierzchnim Europy został Kassander). Niedługo po tym, tuż przed osiągnięciem wieku uprawniającego do zasiadania na tronie, zmarł Aleksander IV. Nie ma dowodów, że do jego śmierci przyczynili się diadochowie, zwłaszcza zaś opiekujący się królem Kassander. Zgon pogrobowca wielkiego Macedończyka był jednak wygodny dla wszystkich następców. Z przyjęciem tytułów królewskich czekali do 306 r. p.n.e., kiedy to Antygon I Jednooki i Demetriusz Poliorketes, pokonawszy Ptolemeusza I pod Salaminą cypryjską, zostali obwołani królami przez swych przyjaciół i zgromadzenie podlegających im żołnierzy macedońskich. I znowu za Antygonem podążyli inni diadochowie.

Baran z brązu, pochodzący z warsztatu naśladowcy Lizypa, jest plastycznym odbiciem bukolicznych gustów epoki; III w. p.n.e.

Antygon I Jednooki
- detal z tzw. Sarkofagu
Aleksandra.

sięcioletni Antygon I Jednooki zginął na polu bitwy. Po klęsce jego państwo uległo rozbiorowi, Demetriusz Poliorketes odziedziczył jedynie flotę i niektóre miasta greckie. Pozostał jednak królem, wkrótce miał wrócić do walki o panowanie nad światem.

Świat państw

System państw hellenistycznych sformułował w wyniku walk między diadochami i ich następcami (epigonami), a także w efekcie najazdu celtyckiego na Grecję i Macedonię (281-279 r. p.n.e.).

W 301 r. p.n.e., na skutek klęski pod Ipsos, ostatecznie załamała się dominacja Antygonidów, następne kilkanaście lat to okres ciągłych walk o panowanie nad dziedzictwem Aleksandra. W toku tych wojen Demetriusz Poliorketes, król mórz, odzyskał przejściowo panowanie w Macedonii. Ostatnią próbę zjednoczenia dziedzictwa Aleksandra Wielkiego podjął w 281 r. p.n.e. Seleukos I Nikator. Po tym, jak obwołano go królem Macedonii, został zamordowany przez Ptolemeusza Keraunosa, który przejął władzę.

Po śmierci Seleukosa i Pyrrusa (272 r. p.n.e.) nie zdarzały się już wypadki sprawowania rządów przez nowe dynastie, ustabilizowały się trzy wielkie królestwa hellenistyczne: w Azji - państwo Seleucydów z głównymi miastami Antiochią nad Orontesem i Seleucją nad Tygrysem; w Egipcie - państwo Lagidów (Egipt ptolemejski); Macedonia zaś po burzliwym okresie walk wewnętrznych ostatecznie przypadła Antygonidom. Obok wielkich monarchii znaczącą rolę w rywalizacji państw hellenistycznych odgrywały

mniejsze królestwa, na ogół wzajemnie zależne; często władcy tych niewielkich państw byli w źródłach współczesnych nazywani dynastami (gr. *dynastai*), dla odróżnienia od prawdziwych, wielkich monarchów (zwanym *basileis*, choć i tym terminem określano dynastów).

Rywalizacja i sojusze

Lata 272-217 p.n.e. to okres rywalizacji pomiędzy monarchiami Antygonidów, Attalidów, Lagidów i Seleucydów charakteryzujący się częstymi zmianami sojuszy, a być może również swoistym dążeniem do równowagi sił (*aequilibrium*). Doktryny tej nigdy jednak nie sformulowano. Obok trzech, a następnie - po wyodrębnieniu się królestwa Attalidów - czterech wielkich monarchii w rywalizacji politycznej tego okresu liczyły się jeszcze dawne wielkie *poleis*: Ateny i Sparta, jednak stopniowo potęgami Grecji właściwej stały się dwa państwa związkowe - Związek Etolski i Związek Achajski. W III w. p.n.e. odrodziły się inne: Związek Beocki i Związek Akarnański; na początku II w. p.n.e. - Związek Tessalski, co dowodzi przewagą tendencji federalistycznych nad separatyzmem *poleis*. Do grona potęg średniego rzędu należy zaliczyć również wyspę Rodos, która słynęła ze swej floty.

W epoce hellenistycznej Zeus pozostawał - mimo przemian religijnych - najbardziej czczonym bóstwem. Rzymska kopia greckiego posągu; II w. p.n.e.

MACEDONIA I GRECJA WŁAŚCIWA

Aleksander próbował zbudować centrum swego państwa w Azji i najchętniej administrował nim z Babilonii. W epoce nieustannych wojen jego następców uważano jednak, że najbardziej wartościowym łupem i sercem imperium wielkiego wodza jest stara Macedonia.

Fortyfikacje w Aigosthenie.

Demetriusz Poliorketes i na kilka lat zawiązał tronem macedońskim (294-287 r. p.n.e.) oraz rozległymi obszarami zależnymi w Grecji właściwej. Zainicjowany przezeń wielki program zbrojeniowy spowodował zawiązanie się w 287 r. p.n.e. kolejnej koalicji. W walce z nią Demetriusz poniósł decydującą klęskę. Królestwem macedońskim podzielili się Lizymach i Pyrrus. Po nich na tron zostali powołani w wyniku kolejnych wojen domowych Seleukos i Ptolemeusz Keraunos.

Inwazja celtycka i odnowienie państwa

Kolejnym ciosem wymierzonym w spokój i dobrobyt Macedonii okazał się najazd Celtów (281-279 r. p.n.e.), którzy zmiażdżyli armię pod wodzą Keraunosa i przez kilka lat nękali pogrążony w anarchii kraj. Kres tej inwazji położył Antygon Gonatas, syn Demetriusza Poliorketesa. W 278 r. p.n.e. rozgromił najeźdźców pod Lizymacheją w Tracji i został obwołany królem Macedończyków. Był on założycielem drugiej dynastii królewskiej - Antygonidów. Jej nazwa powstała od imion Gonatasa i jego dziadka, Antygona I Jednookiego.

Terakotowy posąg Afrodyty Karmicielki z Erossem na ręku - możliwy prototyp ikonograficznego przedstawienia Madonny z Dzieciątkiem; II w. p.n.e.

Po wyprawie Aleksandra

Azjatyckie podboje Aleksandra spowodowały w Macedonii kryzys demograficzny. Z wielotysięcznej armii niewiele bowiem wróciło do domu. Pierwsi władcy hellenistycznego państwa, regent Antypater i jego syn Kassander (król od 306 r. p.n.e.), próbowali temu zaradzić, prowadząc intensywną urbanizację kraju i zachęcając do przybycia osadników z Grecji. Założono wtedy dwa ludne miasta w przyłączonej do Macedonii za Filipa II Chalkidyce: Kassandreję, na miejscu dawnej korynckiej kolonii Potidai, i mającą przed sobą wielką przyszłość Thessalonikę (dzisiejsze Saloniki). Po śmierci Kassandra (297 r. p.n.e.) doszło do wojny domowej między jego synami. Sytuację tę wykorzystał

Gonatas popierał urbanizację swego kraju oraz opiekował się miastami, zwłaszcza Kassandreją i Tessaloniką. Przywrócił starej Pelli charakter stolicy

W Starożytności Akro-korynt (575 m n.p.m.) stanowił ważną twierdzę. W III w. p.n.e. Antygonidzi traktowali to wzgórze jako swoją bazę w południowej Grecji, jedno z kajdan Hellady.

i zapraszał do niej wielkie postaci ze świata kultury i sztuki (najgłośniejsze wśród nich pozostało imię poety Arata z Soloj, *autor astronomicznego poematu o „Zjawiskach na niebie”*). Miał opinię władcy oddanego filozofii, przyjaźnił się z Zenonem z Kitionu, założycielem szkoły stoików. Nie przypadkiem więc dla niego i jego potomków napisano więcej traktatów „O monarchii” niż dla pozostałych królów hellenistycznych.

Kajdany Hellady

Antygon nie był popularny wśród Greków. Chcąc utrzymać kontrolę nad strategicznymi punktami, wspierał w *poleis* tyranów, opłacał polityków promacedońskich, gdzieś tam wprowadzał do miast garnizony. Kontrolował w ten sposób dwie twierdze: Demetrias w Tessalii i Akrokorynt na Przesmyku Koryńckim,

oraz Chalkis na Eubei i port w Pireusie. Pomoc Sparty udzielona Ateńczykom umożliwiła podjęcie próby odzyskania Pireusu, w której wyniku doszło do wojny nazywanej chremonidejską (268-261 r. p.n.e.). Na długie lata ugruntowała ona stan posiadania Macedonii w Grecji. W połowie III w. p.n.e. najgroźniejszymi przeciwnikami tej pierwszej były Związki Achajski i Etolski (przejściowo Achajowie zdobyli nawet Korynt).

Wielkość i upadek Antygonidów

Wzrost znaczenia Etolii i odrodzenie potęgi Sparty zaniepokoiły w latach dwudziestych III w. p.n.e. przywódców Związku Achajskiego. Doprowadzili oni do zawarcia sojuszu z Macedonią (za cenę oddania tej ostatniej Koryntu). Jej król, Antygon III Doson, po pokonaniu Sparty powołał Przymierze Hellenów (222 r. p.n.e.), które skupiło wszystkie państwa greckie z wyjątkiem Aten, Etolii i Sparty.

Sytuację świata hellenistycznego zmieniło wkroczenie w sprawy greckie Rzymu, który wcześniej zdobył posiadłości na Balkanach (w Ilirii). Podjęta przez następcę Dosona, Filipa V, próba wyparcia najeźdźców z Półwyspu Bałkańskiego i przymerze z Hannibalem dały początek I wojnie macedońskiej. Ekspansję rzymską na Wschód umożliwiły państwa greckie (Związek Etolski, Rodos, Pergamon Attalidów), szukające sojusznika przeciw umacniającej swą potęgę Macedonii (znowu hellenistyczna „równowaga sił”). Rzym zdołał wykorzystać swoich greckich sprzymierzeńców do kolejnych zwycięstw (197 r. p.n.e. nad Filipem V pod Kynoskefalaj, w 190 r. p.n.e. nad Antiochem III Wielkim pod Magnezją, w 168 r. p.n.e. pod Pydną nad synem Filipa V, Perseuszem) i zdobył hegemonię w świecie hellenistycznym. W 168 r. p.n.e. doprowadził do zlikwidowania wolnego państwa macedońskiego, które uznawał za największe zagrożenie. W zamian powołano cztery zależne od Rzymu „republiki”. Niezadowolone ich rdzennych mieszkańców wykorzystał śmiałek o nazwisku Andri-skos, który ogłosił się synem Perseusza, Filipem VI. Po pokonaniu go Rzym zerwał z pozorami niepodległości Macedonii i zamienił ją w prowincję zarządzaną przez namiestnika.

Tetradrachma ostatniego władcy Macedonii, Perseusza.

PAŃSTWA ZWIĄZKOWE

Jednym z fenomenów epoki hellenistycznej jest triumf tendencji federalistycznych w Grecji właściwej. Świadczy on o przecięciu partykularyzmu polis.

HISTORIA

Marmurowe posągi satyra i nimfy. W rzeźbie hellenistycznej chętnie przedstawiano sceny mitologiczne - dzieła takie powstawały nie tylko na użytek świątyni, miały także cieszyć oczy bogatych kolekcjonerów; II/I w. p.n.e.

Od momentu powstania Związek prowadził politykę wrogą tyranom rządzącym w peloponeskich *poleis*. Ważnym etapem w jego dziejach było przyłączenie Kerynei, w której jedynowładca Markos pokojowo zrzekł się panowania i został wpływowym politykiem achajskim. Praktyka zapewniania amnestii tyranom dobrowolnie oddającym władzę stała się odąd powszechna.

W latach 281-251 p.n.e. Achajowie zdołali zjednoczyć wszystkie sąsiednie *poleis*. Po wstąpieniu do federacji Sykionu (251 r. p.n.e.) zaczęli przyłączać do niej inne miasta Peloponezu, prowadzili również działania przeciwko posiadłościom greckim w Macedonii i odzyskali m.in. Korynt (243 r. p.n.e.). W 225/224 r. p.n.e., w obliczu wzrostu potęgi Etołów i Sparty rządzonej przez Kleomenesa III, najważniejszy wówczas polityk achajski, Arat z Sykionu, zawarł przymierze z potomkami Aleksandra Wielkiego. Po zwycięskiej bitwie pod Sellazją (222 r. p.n.e.) macedoński król Antygon III Doson stwo-

Relief przedstawiający Apollona Delfickiego i Artemidę, bóstwa opiekuńcze Etołów; II w. p.n.e.

rzył ogólnogrecki sojusz, w którego skład weszli Achajowie. Podczas nierozstrzygniętej wojny sprzymierzeńczej (220-217 r. p.n.e.) Związek stał po stronie Macedonii. Zerwał z nią dopiero w okresie II wojny macedońskiej (200-196 r. p.n.e.), gdy poparł Rzymian. Ich zwycięstwo zawęziło jednak swobodę działań federacji. W 167 r. p.n.e. deportowano do Italii wielu polityków achajskich orientacji promacedońskiej, co spowodowało nasilenie się nastrojów antyrzymskich, a 20 lat później Rzym wysunął wobec Achajów prowokacyjne żądania wyłączenia ze Związku wielu miast. Gdy zdecydowali się na opór, Lucjusz Mummiusz pokonał ich w krótkiej wojnie (146 r. p.n.e.), a następnie przyczynił się do demonstracyjnej rzezi ludności cywilnej i zburzył Korynt.

Ustrój Związku opisany przez Polibiusza był - zdaniem większości uczonych - inspiracją dla twórców konstytucji amerykańskiej. Achajskie

Związek Achajski

Związek Achajski powstał w 281/280 r. p.n.e. z inicjatywy czterech miast położonych w zachodniej części Achai: Dyme, Patraj, Tritaja i Faraj. Początkowo skupiał jedynie *poleis* należące do plemienia (gr. *ethnos*) Achajów.

Na czele federacji stał dowódca wojskowy (strateg), który odpowiadał też za politykę zagraniczną. Wybierano go - jak wszystkich ważnych urzędników - na roczną kadencję. Stratega wspierały: rada (zwana *boule*, *synhedrion* lub *synodos*) złożona z przedstawicieli miast oraz zgromadzenie ludowe (*synkletos* lub *ekklesia*). Do tych organów należało podejmowanie najważniejszych decyzji, m.in. o przyjmowaniu nowych członków, zawieraniu sojuszy i wypowiedaniu wojen.

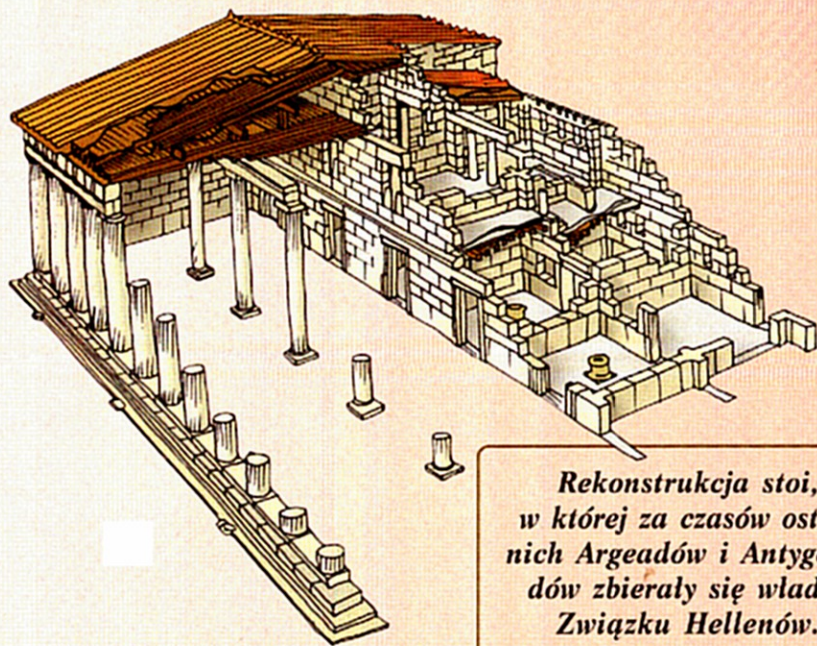

wzorce są widoczne zwłaszcza w organizacji Senatu, określeniu kompetencji prezydenta Stanów Zjednoczonych i podziału zadań między władzą związkową a państwami członkowskimi.

Związek Etolski

Największym greckim państwem w Starożytności był rywal Achajczyków z północnej strony Zatoki Koryńskiej - Związek Etolski. Przełom w jego dziejach stanowiła celtycka inwazja na Heladę (281-279 r. p.n.e.). Etolowie walnie przyczynili się wtedy do odparcia najazdu i obronili święte miasto Apollina - Delfy, co spowodowało zwiększenie ich popularności w świecie greckim oraz ułatwiło im wcielanie nowych *poleis* do federacji.

Apogeum wzrostu terytorialnego Związek przeżył w latach 230-220 p.n.e. Reakcją na to był sojusz Achajczyków z Macedończykami, a następnie zorganizowanie przez Antygona przymierza przeciw Etolom.

Rekonstrukcja stoi, w której za czasów ostatnich Argeadów i Antygonidów zbierały się władze Związku Hellenów.

Ci, otoczeni przez wrogą koalicję w czasie I wojny macedońskiej, jako pierwsze państwo Grecji właściwej zawiązali sojusz z Rzymem (211 r. p.n.e.), od którego odstąpili cztery lata później, zawierając przymierze z Filipem V. Podczas II wojny macedońskiej Etolia stała znowu po stronie rzymskiej, ale została pokrzywdzona przy ustalaniu warunków pokojowych przez Tytusa Kwinkcjusza Flamininusa, co spowodowało kolejny zwrot w polityce helleskiego państwa i zawiązanie sojuszu z Antiochem III. Po jego klęsce Etolowie utracili stuletni protektorat nad Delfami (189 r. p.n.e.) i musieli przyjąć warunki narzucone przez Rzymian.

W państwie etolskim decydującą rolę odgrywało zgromadzenie ludowe, które dwa razy w roku zbierało się podczas świąt Thermika i Panaitolika (funkcję tę pełniła również armia). Decydowało ono o wyborze najwyższych urzędników, za-

wieraniu traktatów z innymi *poleis* i nadaniu obywatelstwa związkowego. W czasie między jego obradami o bieżącej polityce decydowali najwyżsi urzędnicy oraz rada wyłoniona na zasadzie reprezentatywnej. Eponimem, czyli najwyższym dowódcą wojskowym i głową państwa, był strateg. Stanowisko to można było sprawować wielokrotnie, jednak tylko po kilkuletniej przerwie. Miasta etolskie cieszyły się sporą niezależnością, co przyczyniło się do popularności Związku.

Bogato zdobiony złoty pas znaleziony w Tessalii; II w. p.n.e.

W sztuce zachodniej Hellady szczególnie chętnie przedstawiano postaci kobiece, co być może wiązało się z faktem, iż tamtejsze niewiasty cieszyły się większymi prawami niż ich rodaczki z Grecji egejskiej. Zwyczaje Lokrów i Etolów mogły wywierać wpływ na artystów beockich. Figurka kobiety w stylu tanagryjskim; II/I w. p.n.e.

HELLENISTYCZNE ATENY

W czasach hellenistycznych tylko dwie poleis greckie mogły prowadzić samodzielną politykę zagraniczną (i to nie zawsze). Były to wielkie potęgi epoki klasycznej - Sparta i Ateny.

Bez demokracji

W wyniku toczącej się po śmierci Aleksandra Wielkiego wojny lamijskiej Ateny utraciły niepodległość (322 r. p.n.e.). Konsekwencją tego były: wprowadzenie do górującej nad Pireusem twierdzy Munichia załogi macedońskiej oraz zmiana ustroju na oligarchiczny, narzucona przez regenta Antypatra. Od tego czasu pełnoprawnym Ateńczykiem mógł być tylko ten, kto posiadał majątek 2000 drachm. Przywrócenie demokracji dzięki pomocy następcy Antypatra, Poliperchonta, nastąpiło więc w atmosferze ogólnego entuzjazmu (318 r. p.n.e.). Jednak już w 317 r. p.n.e. syn Antypatra, toczący wojnę z Poliperchontem, obalił tę formę rządów, ponieważ Macedończycy wierzyli, że lepiej zapanują nad oligarchicznymi Atenami. Władza trafiła w ręce ucznia Arystotelesa, Demetriusza z Faleronu, który ograniczył prawa obywatelskie do posiadaczy ponad tysiąca drachm, próbował też poprawić ustrój Aten w duchu zalecanym przez filozofię perypatetycką i zmniejszał ustawowe obciążenia bogatszych obywateli na rzecz wspólnoty.

W grze wielkich mocarstw

Po dziesięciu latach rządów Demetriusz z Faleronu został wygnany z Aten przez Demetriusza Poliorketesę, który przywrócił demokrację. W następnych dziesięcioleciach władzę przejmowali kolejni wodzowie hellenistyczni. Panowanie niektórych oznaczało zniewolenie ludu nawet w sprawach wewnętrznych, inni (jak dwaj pierwsi Antygonidzi)

pozwolali Ateńczykom na pewną swobodę w polityce zagranicznej. Po wojnie lamijskiej w Atenach dokonano się kilkanaście przewrotów, prób przewrotu lub innych sytuacji, które Grecy określali mianem *stasis* (czyli wojny domowej bądź ostrego sporu wewnątrz państwa). Każde z tych zdarzeń było powiązane z polityką zewnętrzną i rywalizacją mocarstw hellenistycznych. Stabilizację miastom greckim przyniósł dopiero protektorat rzymski nad Helladą - Rzymianie po 196 r. p.n.e. gwarantowali zachowanie władzy *przyjaciółom*, najbogatszej grupie obywateli miast. To panowanie zostało zachwiane tylko raz, w latach 80. I w. p.n.e., kiedy większość Greków, wśród nich Ateńczycy, przeszła na stronę walczącego z Rzymem króla Pontu, Mitydatesa VI Eupatora.

Stolica Hellady

Mimo upadku potęgi politycznej, Ateny pozostały ważnym ośrodkiem kultury greckiej doby hellenizmu. Tutaj miały siedzibę cztery wielkie szkoły filozoficzne epoki: nowe Stoa Pojkile Zenona i Ogród Epikura oraz stare Akademia i Liceum, do których ciągnęły rzesze studentów. Nauczyciele wymowy gromadzili wokół siebie licznych słuchaczy, a ateńska służba wojskowa (*efebia*) od czasów Demetriusza z Faleronu nieobowiązkowa, przekształciła się w rodzaj elitarnego szkoły wojskowej dla wchodzących w życie polityczne młodzieńców, nie tylko z Aten, ale i innych miast greckich, a nawet Rzymu. Ateny zaczęły przyciągać turystów, nadal bywali tam kupcy i podróżnicy z całej Grecji - nie bez przyczyny zatem monarchowie hellenistyczni przyozdabiali miasto licznymi pomnikami i budowlami.

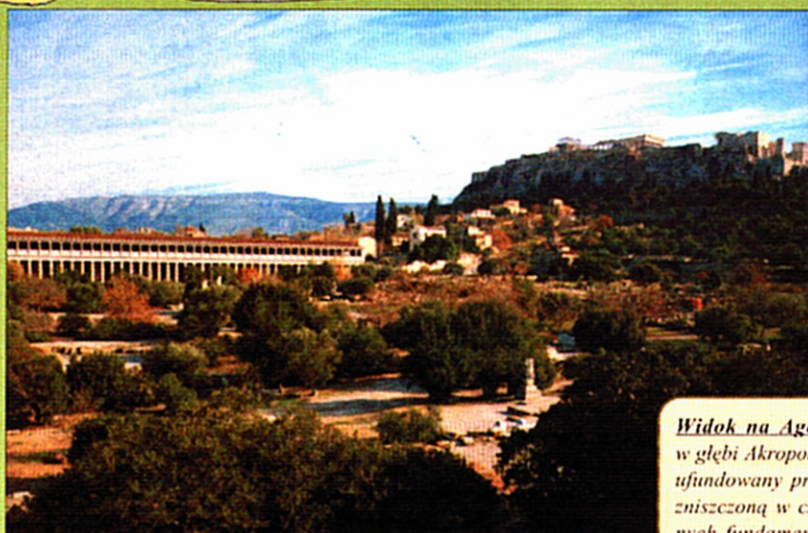

HELLENISTYCZNE ATENY

Gdy myślimy o Akropolu, mamy przed oczyma wizję wzgórze stworzoną za życia Peryklesa (V w. p.n.e.), jednak Agora jawi się nam taka, jaką widziano w okresach hellenistycznym i rzymskim - będąca rynkiem, czyli sercem polis greckiej, z siedzibami urzędów, świątyniami i innymi budynkami użyteczności publicznej. W czasach tych liczni i wpływowi przyjaciele miasta, a zwłaszcza hojni dobroczyńcy królewscy i cesarscy, zabudowywali miejsca reprezentacyjne, m.in. ateńską Agorę, znacznie łatwiejszą do przebudowy niż Akropol, upiększając ją monumentalnymi gmachami.

Wykopaliska na ateńskiej Agorze widziane z lotu ptaka. Z prawej strony - odbudowany Portyk Attalosa (4).

Widok na Agorę od zachodu w głębi Akropol (1). Portyk ufundowany przez Attalosa II, zniszczony w czasie najazdu krzyżowców, odbudowany na nowych fundamentach z użyciem cegły w latach 1953-1956 dzięki hojności Jerzego Stempnego. Obecnie w niej muzeum prezentujące

Fragment wazy czerwonofigurowej wykonanej przez malarza Gorgosa przedstawia młodzieńca z królikiem (V w. p.n.e.). Taką ceramikę można było bez trudu kupić na ateńskiej Agorze - głównym placu targowym miasta.

Hefajstejon (dawniej identyfikowany jako Tezejon, czyli świątynia Tezeusza) - świątynia Hefajstosa (12). Najlepiej zachowana budowla Agory, wzniesiona w stylu doryckim w połowie V w. p.n.e.

- po lewej Portyk Attalosa (4), po prawej (Stoa) Attalosa we wschodniej pierzei Agory został król Pergamonu (159-138 r. p.n.e.). Budowlę przetrwały tylko fragmenty murów na Attykę, zrekonstruowano na oryginalnych zachowanych elementach. Stało się to w latach 1930-1938 przy starostwie D. Rockefellera młodszego. Obecnie mieści muzeum sztuki i świadectwa życia politycznego w Atenach.

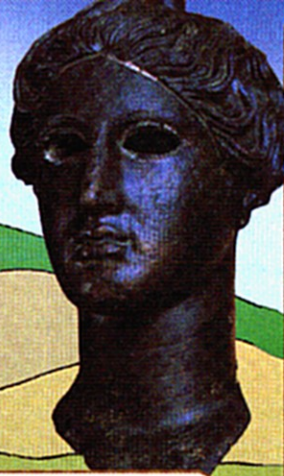
Odnaleziona na Agorze terakotowa waza w kształcie chłopca zawiązującego opaskę na włosach.

Zachowany fragment pomnika ku czci zwycięstwa kawalerzystów filii Leontis w pokazach sprawności wojskowej, które odbywały się corocznie w północno-zachodniej części Agory. Wystawiając pomniki, różne grupy ateńskiego społeczeństwa starały się upamiętnić swe sukcesy w obywatelskiej rywalizacji.

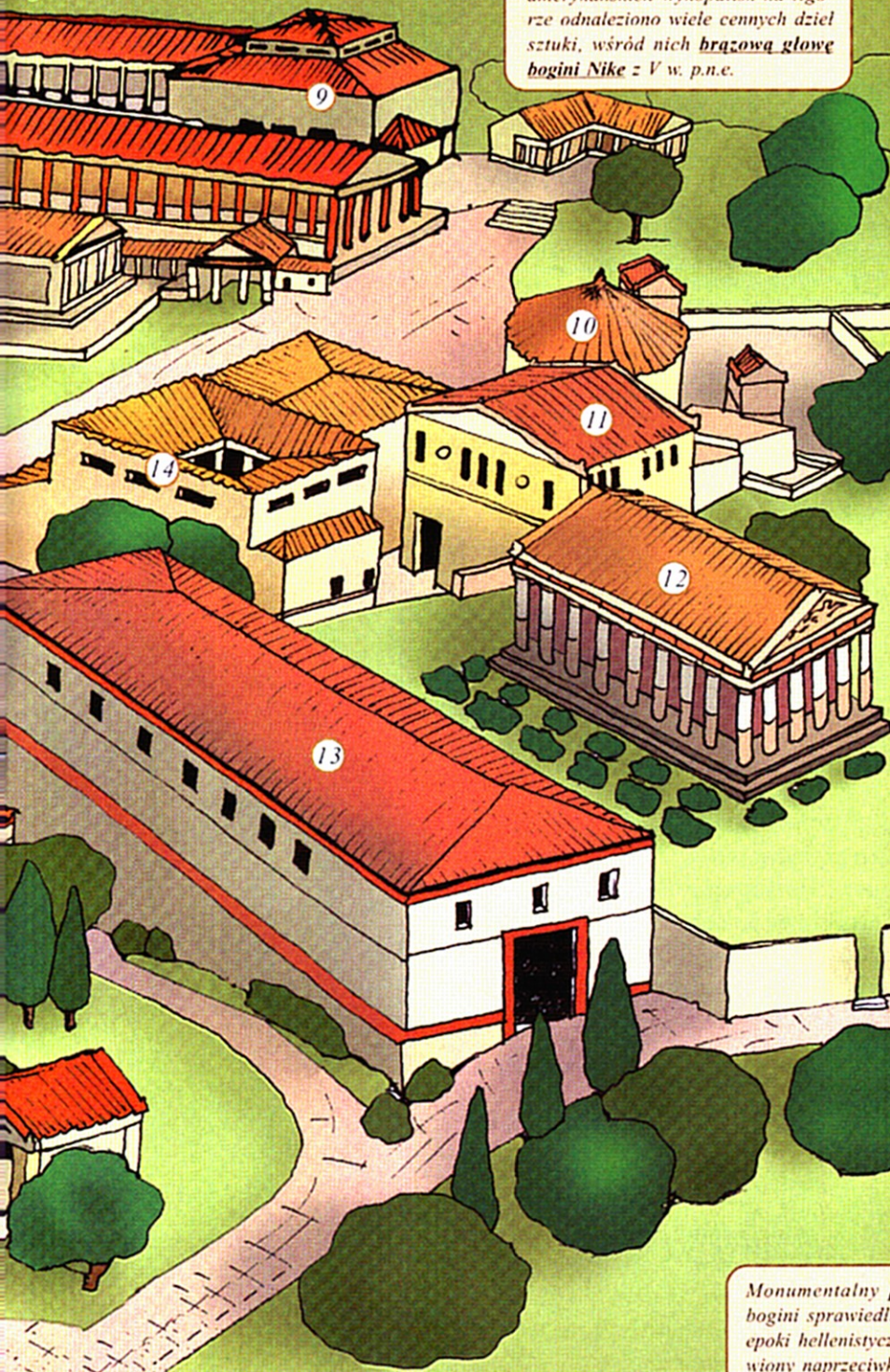

Inskrypcja zawierająca zasady korzystania z biblioteki Pantajnosza (5), ufundowanej przez bogatego dobroczyńcę w II w. n.e.

W czasie prowadzonych od 1931 r. amerykańskich wykopaliisk na Agorze odnaleziono wiele cennych dzieł sztuki, wśród nich brązową głowę bogini Nike z V w. p.n.e.

LEGENDA

- 1 Akropol
- 2 Góra Hymet
- 3 Areopag
- 4 Portyk Attalosa
- 5 Biblioteka Pantajnosza
- 6 Droga Panatenajska
- 7 Odeon Agryppy
- 8 Portyk Środkowy
- 9 Heliaja - ateńskie sądy
- 10 Tolos
- 11 Buleuterion - siedziba rady
- 12 Hefajstejon
- 13 Arsenal
- 14 Metroon - świątynia Rei, Matki Bogów, pełniąca funkcję archiwum
- 15 Świątynia Apollina Patroosa (Ojcowego)
- 16 Portyk Zeusa Eleuteriosa
- 17 Portyk Królewski
- 18 Ołtarz Dwunastu Bogów
- 19 Świątynia Aresa
- 20 Ołtarz Zeusa Agorajosa (Opiekuna Agory)
- 21 Pomnik eponimów

Monumentalny posąg Temidy, bogini sprawiedliwości, u progu epoki hellenistycznej został ustawiony naprzeciwko Portyku Królewskiego (17) : ok. 330 r. p.n.e.

POLIS W NOWYM ŚWIECIE

Dawniej historycy twierdzili, iż polis greckie umarło pod Cheroneją, co miało oznaczać, że hellenizm był epoką upadku znaczenia państw-miast. Pogląd ten jednak odrzucono, okazało się bowiem, iż w tym okresie nie tylko pozostały one podstawową wspólnotą, w której toczyło się życie Hellenów, ale też powstało więcej poleis niż kiedykolwiek wcześniej.

Dionizos - jeden z najpopularniejszych bogów epoki - z satyrem; relief z II w. p.n.e.

zywali ją z pokolenia na pokolenie. Wszystkie miasta, mimo że pod względem prawnym były wolne, musiały liczyć się z wolą władców królestw, na których terenie się znajdowały. Ponadto niektóre ośrodki odprowadzały podatek na rzecz monarchów i utrzymywały ich załogi wojskowe na swoim terytorium.

Królowie i miasta

Rozprzestrzenienie się modelu polis w świecie hellenistycznym wynikało z jednej strony z atrakcyjności sposobu życia pogromców imperium perskiego, Greków i Macedończyków, z drugiej zaś - ze świadomej polityki władców, których celem było wzmocnienie militarnie państwa, wprowadzenie niezbiurokratyzowanej formy administracji i zdobycie poparcia poddanych. Nowi królowie, wzorem Aleksandra Wielkiego, fundowali *poleis* noszące imiona monarchów i członków rodziny panującej. Do takich miast należały wielkie centra kulturalne i gospodarcze: Antiochia nad Orontesem, Seleucja w Pierii, Apamea i Seleucja nad Tygrysem. Pierwszy z wymienionych ośrodków, stolica Seleucydów, mógł rywalizować na polu kulturalnym nawet z Aleksandrią Ptolemeuszów.

Hellenistyczne *poleis* miały liczne cechy wspólne. Ich ustrój wewnętrzny zwykle był wzorowany na demokratycznym modelu ateńskim, choć w praktyce czyniono od niego wiele odstępstw. Władza należała najczęściej do warstwy najbogatszych obywateli, którzy przeka-

Architektura

Miasta hellenistyczne były do siebie podobne również pod względem architektonicznym. Wznoszono je według nowych standardów, którym starano się podporządkować również istniejące już ośrodki. Nie wszędzie jednak dokonano zmian.

Gdy w II w. n.e. podróżnik z Azji Mniejszej Pausaniasz przemierzał Grecję, okazał wielkie zdumienie na widok polis Panopeus w Fokidzie: *W odległości dwudziestu stadiów od Cheronei*

Wielki Grób z Lefkadii z początków III w. p.n.e. Jeden z najważniejszych zabytków sztuki sepulkralnej z hellenistycznej Macedonii i Grecji.

jest miasto Panopeus, o ile w ogóle można nazwać miastem i jego mieszkańcami tych, którzy nie mają ani urzędów, ani gimnazjonu, ani agory, ani wody dopływającej do fontanny, lecz mieszkają w niskich domach w rodzaju chat górskich nad potokiem. Jednakże mają wyraźne granice terytorium w stosunku do sąsiadów, a na zgromadzenia fokijskie posyłają swych przedstawicieli. Takich *poleis* było niewiele. W większości ośrodków znajdowały się, poza świątyniami, budowle użyteczności publicznej: gimnazjon, teatr, reprezentacyjna agora i wystawna siedziba władz miejskich.

Euergetyzm

Polis, aby spełnić oczekiwania, jakie mu stawiano, musiało dysponować sporymi funduszami. Tych jednak nigdy nie było dosyć. Wobec braku stałych podatków, o zasobność miejskiego skarbcza dbali

W hellenistycznym polis rozkwitła nowa komedia, która koncentrowała się na wątkach obyczajowych, a nie życiu politycznym. Zmiana ta nastąpiła wcześniej w sztukach plastycznych. Na italskiej wazie z IV w. p.n.e. przedstawiono sytuację, jaką niejednokrotnie opisywała poezja hellenistyczna: spotkanie młodego mężczyzny z heterą.

monarchowie i bogaci obywatele. Ofiarodawców obdarzano tytułem dobroczyńców (*euergetes*). Obyczaj pokrywania kosztów funkcjonowania polis przez najmniejszych mieszkańców, zwany euergetyzmem, pozwolił na uniknięcie w miastach hellenistycznych rozbudowanego systemu biurokratycznego, przygotowywał też ludzi do służby na rzecz państwa. Euergeci finansowali realizację nowych gimnazjonów, łaźni, teatrów, urzędów i świątyń, na ich koszt urządzano igrzyska i świąta, sponzorowali również działalność edukacyjną.

Grecy powierzali swój los wszechmocnej bogini Tyche. Jej wizerunek pochodzący z Antiochii, stolicy Seleucydów, kopiowano szczególnie często. Uwieńczona koroną miejską bogini jest przedstawiona w pozycji siedzącej; III w. p.n.e.

W zamian oczekiwali możliwości wpływu na decyzje polityczne podejmowane przez wspólnotę, wyboru na urzędy w następnych latach i - po prostu - uznania. Cieszyli się wielkim szacunkiem, co potwierdzają niezliczone inskrypcje zawierające uchwały honoryfikacyjne przyjęte przez miasta greckie ku czci euergetów.

Biedni i bogaci

Nie zawsze owa maszyna życia społecznego, jaką była polis, funkcjonowała sprawnie. W starej Grecji, na skutek rewolucji cen w czasach Aleksandra i diadochów, bogaci stali się majątniejsi, a biedni jeszcze bardziej ubodzy. Euergetyzm nie wszędzie spełniał swą rolę. W III w. p.n.e. w wielu miastach Hellady niezwykle popularne stały się hasła przywrócenia ustroju przodków, co dla głoszących je konserwatystów oznaczało przeprowadzenie nowego podziału ziemi i powszechne umorzenie długów.

KRÓLESTWA HELLENISTYCZNE

Grecy po klęsce pod Cheroneją musieli nauczyć się współżyć z monarchami. Stworzony przez Filipa i jego syna Aleksandra model królestwa został rozwinięty przez ich następców, którzy udoskonalili wzorce współpracy pomiędzy miastami helleńskimi a państwem terytorialnym.

Charakter nowych monarchii

Przykład Demetriusza Poliorketesesa - pozabawionego królestwa, a pozostającego królem - pokazuje, że szczególną cechą nowych monarchii był ich personalistyczny charakter. Uwidacznia się on również w treści spisanych traktatów, w których zamiast określenia państwa występuje konkretny władca. W pierwszych dziesięcioleciach hellenizmu związek między dynastią a podległym jej obszarem był słaby, dlatego podejmowane przez niektórych historyków próby definiowania

pierwszych monarchów z tej epoki jako królów Azji, Syrii czy Tracji są niekiedy zawodne. Obszary wchodzące w skład tych królestw określano - idąc za przykładem Aleksandra Wielkiego - mianem ziem zdobytych włóczęgami.

Pierwotnie państwo było osobistą kreacją króla, jego prywatnym majątkiem, który winien zawdzięczać cechom wymaganym od każdego władcy, a także - co szczególnie istotne dla hellenistycznej teologii monarchicznej - Pomyślności Losu (uosobionej przez boginię Tyche). Tej ideologii towarzyszył często kult boski, co

W okresie hellenistycznym artyści greccy zaczęli przedstawiać ludzi innych ras. Brązowy posąg czarnego harfisty; II w. p.n.e.

ma z pewnością przyczyny polityczne, choć nie można wykluczać, że odpowiadał on potrzebom religijnym poddanych. Wzorec monarchii personalnej najpełniej realizował się w Azji Seleucydów. W mniejszym stopniu korzystano z niego w Macedonii.

Ideał dobrego władcy

W monarchii personalnej królewskie być albo nie być zależało przede wszystkim od osobistych przymiotów władcy. Musiał on równać do niedoścignionego ideału, jakim dla Greków i Macedończyków był Aleksander Wielki. Wcześniej skanonizowano cechy, którymi powinien się odznaczać. Po pierwsze miał być dobrym wodzem, nie mogło mu też brakować odwagi podczas działań wojennych. Mimo znaczenia cnót wojskowych dla wizerunku króla, musiał on starać się o zapewnienie pokoju poddanym. Ponadto jego panowanie miały uzasadniać posiadane bogactwo (czasami ostentacyjnie okazywane) i szczodrość wobec Helleńczyków, gwarantująca ich miłość i szacunek. Władca ukochany przez Greków mógł zostać otoczony boskim kultem.

Przyjaciele królów

W państwach hellenistycznych początkowo nie istniały struktury biurokratyczne, dlatego zadanie zarządza-

nia imperiami powierzono gronu licznych i wpływowych *przyjaciół* (gr. *philoí*). Odpowiednio dobierani i honorowani przysparzali oni splendoru swym królewskim mocodawcom, opiekując się rodzinnymi miastami i wspierając je finansowo.

W późniejszym okresie jednak ranga *philoí* uległa inflacji i tytuł ten otrzymywali ludzie nawet dość luźno związani z monarchami - bliższym współpracownikiem królów przyznawano więc miano *pierwszych przyjaciół* bądź *pierwszych i najbliższych przyjaciół*. Coraz częściej również miejsce autentycznej przyjaźni zajmował stosunek służbowej zależności (działało się tak zwłaszcza wśród Seleucydów i Lagidów). Mimo to *przyjaciółom* po-

Portrety władców hellenistycznych były wyidealizowane, choć nie pozbawione realizmu. Brązowe popiersie Seleukosa I; początek III w. p.n.e.

Antygon Gonatas, król Macedonii, był uczniem filozofów stoickich. Malowidło ściennie z Boscoreale, wzorowane na oryginale z III w. p.n.e., przedstawia monarchę i jego matkę Filę przysłuchujących się wykładom Menedemosa.

wierzano niezmiennie te same zadania: udział w misjach dyplomatycznych, dowodzenie armiami i sprawowanie namiestnictwa w prowincjach imperium.

Następstwo tronu

W pierwotnie personalistycznych monarchiach dość wcześnie zaczęto myśleć o zapewnieniu dziedziczenia władzy. Za najlepszy sposób zjednania królewskim potomkom lojalności wojsk macedońskich, które w okresie diadochów nieodmiennie decydowały, kto ma panować, uważano koregencję. Antygon Jednooki dopuścił swego syna Demetriusza Poliorketesa do dowodzenia armią, gdy ten nie miał jeszcze 20 lat. Monarcha mógł wyznaczyć na swego następcę dowolną osobę - tak postąpił Ptolemeusz I, który oddał władzę Ptolemeuszowi II, synowi z nałożnicy, nie zaś pochodzącemu z prawego łóża Ptolemeuszowi Keraunosowi. Współrządy ojca i syna były regułą w domu Seleucydów.

Pierwsze pokolenia monarchów powszechnie stosowały starą praktykę zatwierdzania nowego króla poprzez akklamację zgromadzenia żołnierzy macedońskich. Później trudno było ów zwyczaj utrzymać, ponieważ w armiach hellenistycznych stanowili oni mniejszość. Inny sposób bezkonfliktowego przejmowania

władzy mieli wymyślić Ptolemeusze. W ich rodzinie zwyczajem były małżeństwa zawierane wewnątrz dynastii, między braćmi a siostrami, które - niepraktykowane w świecie greckim, znane tylko z mitu - przysparzały monarchom prestiżu, stawiały ponad prawami ludzkimi, a nawet zrównywały z bogami.

Nike z Samotraki - jedna z najsłynniejszych rzeźb antycznych, która powstała na początku II w. p.n.e., miała zapewne upamiętniać triumf Antygonidów nad ich greckimi wrogami. W okresie hellenistycznym kult bogini zwycięstwa był równie popularny jak kult bogini losu Tyche.

RELIGIA

Epoka hellenistyczna to okres wielkich przemian religijnych. Dawniej obserwujący to zjawisko uczeni gotowi byli mówić o orientalizacji kultury greckiej, obecnie są ostrożniejsi.

Nowinki

W gronie najbardziej czczonych bogów znaleźli się ci, do których zwracano się z indywidualnymi prośbami. Byli wśród nich: bóg zbawca i odkupiciel Dionizos - jego misteria szeroko się rozprzestrzeniały, oraz bóg uzdrowiciel Asklepios - ośrodki jego kultu w Epidauros, Kos i Pergamonie należały do najbogatszych świątyni epoki. Podczas gdy czczenie śmiertelnego boga Dionizosa nie było w Grecji niczym nowym, tylko nowa była jego popularność, to Asklepios osiągnął ten status jako człowiek śmiertelny, choć heros i syn Apollina.

Euhemeryzm

Żyjący na przełomie IV i III w. p.n.e. Euhemer, autor utopijnego dzieła „Święty zapis”, opisał wyspę Panchaję - na niej miała się znajdować inskrypcja informująca, że Uranos, Kronos i Zeus byli niegdyś ludźmi, władcami Panchai, których w uznaniu ich wielkości ubóstwiono po śmierci. Euhemerowi już w Starożytności przypisywano szerzenie ateizmu, a interpretację tę podjęła część badaczy nowożytnych. Ostatnio jednak zwraca się uwa-

Bóstwa wschodnie

Grecy zamieszkujący w nowych krajach poznawali religię miejscowych ludów. Niektóre lokalne bóstwa akceptowali, a wiedzę o nich przekazywali ziomkom w ojczyźnie. Popularnością, zwłaszcza na Wschodzie hellenistycznym, potem również na Zachodzie, cieszyły się bóstwa pochodzenia egipskiego (Izyda, Ozyrys i Sarapis) oraz wschodniego (Kybele - zwana też Macierzą Bogów bądź Matką Górską, której kult Grecy przejęli już w V w. p.n.e.), występujące w roli bogów zbawców. Łatwo utożsamiano je z postaciami z panteonu greckiego (np. Kybele z Demeter, Izydę zaś z Demeter, Artemis i Afrodytą jednocześnie), jak również między sobą. Istotną bowiem cechą wierzeń religijnych doby hellenizmu było przekonanie, iż wszyscy bogowie tworzą jeden byt, choć o wielu imionach.

W stowarzyszeniach (thiasoi) orfików związanych z kultem Dionizosa powszechny był zwyczaj wkładania zmarłym do grobów złotych tabliczek z wyrytymi tekstami o treści religijnej. Tabliczka z Hipponionu; okres klasyczny.

Kryzys religii polis?

Mimo znacznych przemian religijnych, nie doszło do upadku kultu bogów olimpijskich i religii polis. Przeciwnie, cieszyły się one niesłabnącym prestiżem, a nawet przeżywały swój renesans, jak np. amfiklionia delficka. Tysiące inskrypcji wskazują na sumienne wypełnianie tradycyjnych obowiązków religijnych w polis. Podróżujący po Grecji w II w. n.e. Pausanias dał świadectwo trwania wiekowych kultów bóstw olimpijskich, starych lokalnych bogów, demonów i herosów Grecji właściwej.

Obecnie podkreśla się zatem nie tyle upadek religii polis, ile trudny do wytłumaczenia powszechny wzrost potrzeb z nią związanych.

Wenus z Milo (właściwie Afrodyta z Melos) - marmurowa rzeźba Agesandrosa z Antiochii nad Meandrem, która miała duży wpływ na kształtowanie się estetyki rzymskiej w okresie Cesarstwa; II w. p.n.e.

gę na fakt, że cel wspomnianego dzieła był raczej ściśle polityczny niż religijny - mogło być ono satyrą lub próbą usprawiedliwienia kultu władców. Racjonalistyczne wytłumaczenie mitów pojawiło się długo przed Euhemerem u logografów jońskich, których trudno oskarżać o ateizm. Właściwe zrozumienie sensu traktatu pozostaje zatem zagadką.

Kult władców i kult dynastyczny

Wbrew utartym sądom, Grecy łatwo przyjmowali kult boski władców hellenistycznych, który miał niewiele wspólnego z orientalnymi zwyczajami religijnymi. *Poleis* greckie po raz pierwszy nadały go człowiekowi już u schyłku V w. p.n.e., jednak dopiero w epoce hellenistycznej czczenie władców przybrało dojrzałe formy - w obządkach uczestniczyli kapłani, a na ołtarzach składano ofiary. Władcy byli obdarzani imionami i przydomkami kultowymi, które miały wskazywać mniej bezpośrednio (jak Ptolemeusz Soter - „Zbawca”) lub bardziej (jak Antioch IV Theos Epifanes - „Bóg Objawiony”) na ich boskość. Honory kultowe przyznawano za życia bądź po śmierci. Mamy więc do czynienia z kultem dynastycznym, podobnym w istocie do kultu herosów

W okresie hellenistycznym na Samotracji rozkwitły cieszące się opieką Antygonidów kult i misteria Wielkich Bogów. Jednym z ważniejszych miejsc uprawiania kultu był Hieron (Miejsce Święte).

znanego z wcześniejszego etapu rozwoju wierzeń greckich (nie oznacza to jednak, że kult herosów zaniknął w epoce hellenistycznej - przeciwnie rozpowszechniał się!).

Mimo oznak kultu boskiego, monarchowie nie zostali zrównani przez Greków z bóstwami olimpijskimi, byli bogami innego rodzaju, jakby drugiej kategorii. Powstaje pytanie, czy kult dynastyczny służył jedynie celom politycznym, czy też miał rzeczywiste znaczenie religijne, tzn. czy odpowiadał potrzebom religijnym Greków, którzy byli skłonni wierzyć w boskość człowieka? Wprawdzie w dziewiętnastowiecznej pozytywistycznej nauce hellenistyczny kult władców uważano za przejaw umotywowanego politycznie pochlebstwa, jednak obecnie częściej zestawia się to zjawisko z rozprzestrzenianiem się objawionych, wschodnich religii zba-

Do bogów chętnie zwracano się z indywidualnymi prośbami. Ten relief przedstawia boga Asklepiosa trzymającego nogę i jest podziękowaniem za uzdrowienie kończyny.

Terakotowa figurka Afrodyty z Erosem, trzymającej maskę Sylena; II w. p.n.e.

DZIEDZICTWO EPOKI

Dzieje polityczne epoki hellenistycznej długo nie wzbudzały zainteresowania badaczy, bardziej ciekawiły ich natomiast dzieła sztuki, których jednak nie potrafili dobrze odróżnić od prac pochodzących z epoki klasycznej. Znalazło to odzwierciedlenie w fakcie, że okres ten długo nie miał nawet własnej nazwy.

Narodziny pojęcia

Do początku XIX w. epokę tę nazywano *okresem upadku wolnych państw greckich* bądź - ze względu na dominację Aleksandrii w literaturze ostatnich stuleci przed narodzeniem Chrystusa - *epoką aleksandryjską*. W antycznych tekstach pojęcie *hellenismos* oznaczało kulturę grecką, zwłaszcza zaś posługiwanie się dobrą, literacką greką. W Dziejach Apostolskich (6,1) pojęciem *hellenistai* określano zhellenizowanych, mówiących tylko po grecku Żydów; zostało to mylnie zrozumiane przez pierwszego historyka hellenizmu Johanna Gustava Droysena jako informacja o zjudaizowanych bądź w ogóle zorientalizowanych Grekach. Droysen uważał okres po śmierci Aleksandra III Wielkiego za epokę przemieszania się cywilizacji greckiej z kulturą Wschodu, zjawisku temu nadał nazwę hellenizmu. Termin ten został spopularyzowany dzięki monumentalnej pracy Droysena „Geschichte des Hellenismus”.

Najbardziej podziwiane arcydzieła rzeźby greckiej to wytwory rąk artystów hellenistycznych, a nie klasycznych. Znana z rzymskiej kopii Grupa Laokoona jest autorstwa rodyjskich rzeźbiarzy z II w. p.n.e.: Agesandrosa, Atenodorosa i Polidorosa.

Hellenizm dziś

Współczesna nauka odrzuciła koncepcję głoszącą powstanie jednej, mieszanej, grecko-orientalnej cywilizacji. Dziś hellenizm jest przede wszystkim wygodnym pojęciem chronologicznym określającym epokę w dziejach greckich pomiędzy śmiercią Aleksandra Wielkiego (323 r. p.n.e.) a nastaniem rzymskiego panowania na Wschodzie. Nie ma jednak pełnej zgody co do ram chronologicznych zjawiska. Część uczonych włącza do hellenizmu panowanie Filipa II i Aleksandra Wielkiego, znacznie większa rozbieżność zdań panuje natomiast na temat momentu, w którym

nastąpił koniec epoki. Proponowane są daty ostatecznego podporządkowania Grecji właściwej Rzymowi (146 r. p.n.e.), organizacji wschodu rzymskiego przez Oktawiana Augusta (30-27 r. p.n.e.); niekiedy rozciąga się pojęcie hellenizmu również na kulturę okresu Cesarstwa Rzymskiego.

Rozkwit badań

W ciągu ostatnich stu lat z zaniedbanej dziedziny historiografii hellenizm stał się epoką dobrze zbadaną. Z jednej strony zawdzięczamy to nowym odkryciom archeologicznym, z drugiej zaś zauważyć można niezwykle wzrost zainteresowania tym okresem. Wytlumaczeniem może być fakt nowoczesności hellenizmu, tej antycznej globalizacji, i podobieństwo jego cywilizacji światowej (de facto greckiej, nie mieszanej) do czasów, w których żyjemy.

Hellenizm był okresem ważkich przemian w malarstwie. Na wazie przedstawiono kuszenie Odysa przez Syreny; III w. p.n.e.

CHRONOLOGIA ŚWIATA HELLENISTYCZNEGO

323 r. p.n.e.

śmierć Aleksandra Wielkiego.

323-322 r. p.n.e.

wojna lamijska.

321 r. p.n.e.

śmierć Perdikkasa; konferencja w Triparadejsos;
Antypater zostaje mianowany następcą Perdikkasa.

319 r. p.n.e.

śmierć Antypatra.

315-311 r. p.n.e.

wojna między Antygonem I Jednookim a pozostałymi diadochami.

306 r. p.n.e.

przyjęcie tytułów królewskich przez diadochów.

301 r. p.n.e.

kłeska Antygona I Jednookiego pod Ipsos; rozbiór jego imperium.

281 r. p.n.e.

śmierć ostatniego z wodzów Aleksandra, Seleukosa I Nikatora.

281/280 r. p.n.e.

założenie Związku Achajskiego.

281-279 r. p.n.e.

najazd galijski na Grecję.

272 r. p.n.e.

śmierć Pyrrusa, początek okresu stabilizacji państw hellenistycznych.

268-261 r. p.n.e.

wojna chremonidejska przywraca Macedonii panowanie nad Grecją.

225/224 r. p.n.e.

odwrócenie sojuszy w Grecji: przymierze macedońsko-achajskie.

225-222 r. p.n.e.

wojna kleomenejska, kłeska Sparty, odnowienie Związku Helleńskiego
przez Antygona Dosona.

221 r. p.n.e.

Filip V wstępuje na tron macedoński po Antygonie Dosonie.

220-217 r. p.n.e.

wojna Związku Helleńskiego przeciwko Etolom.

215 r. p.n.e.

przymierze Filipa V z Kartagińczykiem Hannibalem.

215-205 r. p.n.e.

najazd Rzymu na Macedonię i I wojna macedońska.

211 r. p.n.e.

przymierze Rzymu z Etolia.

200-197 r. p.n.e.

II wojna macedońska.

196 r. p.n.e.

Rzym uwalnia miasta greckie spod władzy Macedonii.

192-188 r. p.n.e.

wojna syryjska, Rzym pokonuje Antiocha III.

171-168 r. p.n.e.

III wojna macedońska, likwidacja monarchii macedońskiej.

149-148 r. p.n.e.

powstanie Andriskosa w Macedonii; ostateczna likwidacja państwowości
macedońskiej; Macedonia prowincją rzymską.

146 r. p.n.e.

Rzym prowokuje wojnę achajską; zburzenie Koryntu.

133 r. p.n.e.

śmierć Attalosa III; jego królestwo staje się prowincją rzymską.

31 r. p.n.e.

bitwa pod Akcjum.

30 r. p.n.e.

śmierć Kleopatry VII; państwo Lagidów jako ostatnie z wielkich
królestw hellenistycznych przechodzi pod władzę Rzymu.

Fortyfikacje Eurialosu w pobliżu Syrakuz.